

daad en gedachte

**ORGAAN GEWIJD AAN DE PROBLEMEN
VAN DE ZELFSTANDIGE ARBEIDERSSTRIJD**

26ste JAARGANG, NUMMER 5, JUNI 1990

DAAD EN GEDACHTE

Bij elke bijzondere handeling gaat het denken aan het doen vooraf. Bij het handelen van klassen of massa's blijkt de betekenis van het handelen pas achteraf. Hier gaat de daad vooraf aan het begrip.

Theo Maassen

ORGAAN GEWIJD AAN DE PROBLEMEN VAN DE ZELFSTANDIGE ARBEIDERSSTRIJD

GEEN VASTE ABONNEMENTSPRIJS

DE UITGAVE ZAL WORDEN BEKOSTIGD UIT
VRIJWILLIGE BIJDRAGEN

Redaktie en administratie:

Schouw 48-11

8232 BD Lelystad

Postgiro 30 76 95

HET MOLOTOV-RIBBENTROPPACT EN DE NEDERLANDSE BOLSJEWIEKEN

„In het midden van de jaren '30 zag ik, dat Stalin de hand toestak aan Hitler om in het geheim vriendschap met hem te sluiten. Ik zag hoe hij de beroemde generaals van het Rode leger terecht liet stellen, terwijl hij het hof maakte aan de leider van de Nazi's In het najaar van 1937 brak ik met Stalin, die toen met groot succes de publieke opinie en de staatslieden van zowel Europa als Amerika bedroog met zijn onoprechte aanklachten tegen Hitler Stalin had altijd gehoopt vroeg of laat tot een overeenkomst met Hitler te zullen komen Het was helemaal geen politieke omzwaai van Stalin. Het betekende geen afwijking van zijn politiek ten aanzien van Duitsland. Zijn hele politiek tegenover het Nazi-regiem had van het begin af aan reeds in die richting geleid. Het denkbeeld dat Hitler en Stalin doodsvijanden waren, was een puur verzinsel. Het was een verdraaide en verwrongen voorstelling, gevormd door listige camouflage en leugenachtige propaganda.”

Bovenstaande woorden stammen niet van de een of andere westerse waarnemer. Ze werden neergeschreven door een 'insider', door een man die meer dan twintig jaar lang een hoge functie in het bolsjewistische Rusland bekleedde, die nauwe kontakten onderhield met het Politbureau en die wist wat voor 'spijzen' er in de keuken van het Kremlin werden klaargestoofd. Wij hebben ze ontleend aan het boek dat *Walter Krivitsky*, de ooit in Den Haag gestationeerde chef van de Russische geheime militaire dienst in West-Europa, in de loop van 1939 schreef om zijn breuk met Stalin toe te lichten ¹⁾.

In het eerste hoofdstuk van dat boek, hoofdstuk dat getiteld is „*Stalin dingt naar de gunst van Hitler*”, wijst Krivitsky erop, dat de Russisch-Duitse samenwerking, al lange tijd voor de opkomst van Hitler en lang voordat Stalin zelf aan de macht kwam, gedikt werd door de druk van de omstandigheden en dat als gevolg van die omstandigheden Stalin na de opkomst van Hitler geen enkele poging deed om de toen reeds bestaande geheime band tussen Berlijn en Moskou te verbreken. Zijn desbetreffende uiteenzettingen ondersteunde Krivitsky met tal van feiten. Hij citeerde bijvoorbeeld Molotov, die in een op 28 december 1933 (!) gehouden rede verklaarde, dat Rusland „geen enkele reden

1) Walter Krivitsky, *Dat heb ik gezien*, Amsterdam 1940, 395 blz.

(had) om verandering te brengen in de politiek ten aanzien van Duitsland". Hij citeerde eveneens Stalin zelf, die op 26 januari 1934 op het 17e kongres van de Russische bolsjewistische partij ontkende, dat Rusland zijn politiek van vriendschap ten aanzien van Berlijn gewijzigd had wegens de vestiging van een fascistisch regiem in Duitsland en die omstreeks 1936 in een bijeenkomst van het Politbureau verklaarde: „In de nabije toekomst zullen wij tot een verdrag met Duitsland geraken."

Wij geven de mededelingen van Krivitsky daarom uitvoerig weer, omdat hij, op overtuigende wijze, de vloer aanveegt met al dat soort beweringen als zou Stalin pas in de loop van 1939 „niet langer alles op de kaart van kollektieve veiligheid hebben gezet en toen eerst de Duitse kaart begon te spelen." De hier tussen aanhalingstekens geplaatste zin is te vinden in een onlangs verschenen studie van *W.S.F. Pelt*, die de geschiedenis van de C.P.N. behandelt in de periode die verstreek tussen het tijdstip dat op 23 augustus 1939 het Russisch-Duitse vriendschapsverdrag werd gesloten en de 22ste juni 1941, dag waarop de Duitse legers Rusland binnenvielen ²⁾.

Het boek van Pelt, ooit zelf lid van de C.P.N., is een academisch proefschrift. Het bevat een vijftien bladzijden tellende opgave van de gebruikte bronnen en literatuur, het bevat een notenapparaat van bijna vijftig bladzijden, alsmede de originele Duitse tekst van het beruchte pakt. De tekst getuigt ervan, dat het de auteur in bepaalde opzichten niet aan kritische zin ontbreekt. De partij waarvan hij de lotgevallen beschrijft wordt niet gespaard, of liever gezegd: lang niet altijd gespaard. Want men moet zich door de kritische kanttekeningen van Pelt vooral niet op een dwaalspoor laten brengen. Wij zeiden niet voor niets, dat het hem in bepaalde opzichten — *slechts* in bepaalde opzichten — niet aan kritische zin ontbreekt. De heer Pelt is, zijn afstandelijk en voorzichtig geformuleerde kritische opmerkingen ten spijt, bolsjewiek gebleven en ten aanzien van bepaalde dingen verdwijnt zijn kritische zin als sneeuw voor de zon.

Dat treedt het duidelijkst aan het licht bij een kwestie, die voor het door hem gekozen onderwerp van de grootste betekenis is. Het in Moskou door de respektievelijke ministers van buitenlandse zaken ondertekende verdrag beoordeelt hij namelijk precies zó, als het volgens het Kremlin destijds en ook later, beoordeeld moest worden. Aan de officiële bolsjewistische mythe wordt later door Pelt niet en in elk geval niet wezenlijk getornd. Daarmee wordt in feite zijn hele betoog op losse schroeven gezet. Het houdt namelijk in, dat de achtergrond waartegen Pelt de gebeurtenissen schetst het zicht op de werkelijke achtergrond belemmert. Over de gevolgen daarvan komen wij aanstonds te spreken.

Vanzelfsprekend kan over de betekenis van het Molotov-Ribbentroppact verschillend worden gedacht en er zijn, zoals bekend, zéér verschillende beoordelingen. De opvatting van Pelt komt hierop neer, dat Stalin, „tot kort voor de ondertekening van het Pact, een overeenkomst met Engeland en Frankrijk als een reële mogelijkheid zag" (blz. 20). Hij erkent weliswaar pal daarop (blz. 21), dat „een verdrag met Hitler heel wat beter de Sovjetbelangen bevredigde", maar samengevat komt zijn betoog niettemin hierop neer, dat het Kremlin in feite een verdrag met Engeland en Frankrijk zou hebben gewild, maar dat Londen, mikkend op een oorlog waarin Nazi-Duitsland zich tegen het bolsjewistische Rusland zou keren, Stalins uitgestoken hand negeerde en de onderhandelingen op de lange baan schoof.

Pelt stelt verder in het desbetreffende eerste hoofdstuk van zijn boek, „dat de Sovjet-leiding ondanks het Molotov-Ribbentroppact rekende met een Sovjet-Duitse confrontatie binnen enkele jaren". Het is een stelling die ontkracht wordt door een noot (noot 71 op

2) W.S.F. Pelt, *Vrede door revolutie*, Den Haag 1990, 395 blz.

blz. 319) die vermeldt, dat tussen 1939 en 1941 de Russische oorlogsindustrie onvoldoende voor een oorlog gemobiliseerd werd, waaruit kan worden afgeleid, dat met zulk een konfrontatie geen rekening werd gehouden. Zij wordt bovendien ontkracht door het — door Pelt verzwegen — feit, dat de Kominternleiding de aangesloten bolsjewistische partijen liet weten, dat het Sovjet-Duitse vriendschapsverdrag welgemeend was.

„Vrede door revolutie” heet het boek van Pelt. Die titel slaat hierop, dat Moskou het westerse imperialisme *alleen* verantwoordelijk stelde voor het uitbreken van de tweede wereldoorlog. De bolsjewistische partijen in het westen dienden Frankrijk en Engeland als hun hoofdvijand te beschouwen en vrede zou — zo werd in verklaringen van de Kominternleiding gesteld — kunnen worden bereikt, indien revolutie in het westen de bourgeoisie daar ertoe zou dwingen.

Pelts studie wemelt van tegenstrijdigheden, of — zo men aan een wat welwillender formulering de voorkeur geeft — van geciteerde uitspraken en weergegeven verklaringen die met elkaar in strijd zijn. Zo vermeldt hij bijvoorbeeld, dat de Komintern — ofschoon zij revolutie als de weg tot vrede scheen te beschouwen en tot de westerse partijen zei, dat „de vijand in eigen land” stond, het niettemin eens was met o.a. de Franse partij toen deze zich op het standpunt van de landsverdediging stelde. Pelt is er bovendien niet blind voor, dat „bij herhaling bleek, dat het Kremlin weinig vertrouwen stelde in revolutionaire bewegingen”. Het ontbreekt zijn boek niet aan een grote hoeveelheid zorgvuldig opgediepte feiten. Als het om een analyse gaat en zeker wanneer het aankomt op een verklaring van bedoelde tegenstrijdigheden, dan zoekt men die tevergeefs.

Was Stalins toenadering tot Hitler een wijziging van zijn tot dan toe gevoerde politiek? Niet voor Krivitsky, zoals wij gezien hebben, maar wel voor Pelt, die haar dateert van na de Duitse bezetting van Tsjechoslowakije. Waren Stalin en Hitler doodsvijanden en was hun vriendschapsverdrag een door de houding van het Westen veroorzaakte noodsporang? Nee, zegt Krivitsky nadrukkelijk. Pelt ziet het toch eigenlijk anders, ook al treft men bij hem heel wat passages aan waaruit zou kunnen worden afgeleid, dat de in verwar- ring gebrachte partijen in het westen het Pact verkeerd beoordeelden door het als een tactische manoeuvre op te vatten.

Welke kritische opmerkingen Pelt ook maakt, in géén geval huldigt hij opvattingen die ook maar in de verste verte overeenkomen met de analyse van Krivitsky, een analyse waarvan de juistheid bevestigd wordt door allerlei feiten die naderhand door anderen aan het licht zijn gebracht. Wie kennis neemt van hetgeen door Wolfgang Leonard in zijn boek „*De revolutie laat haar kinderen gaan*” omtrent de oprechtheid van het Molotov-Ribbentrop Pact wordt meegedeeld, wie daar leest hoe het van stonde af aan in Rusland afgelopen was met iedere vorm van kritiek op Hitler en het nationaal-socialisme, wie in een boek als „*Moskou*” van Theodor Plievier stuit op de beschrijving hoe de Russische regering door de Duitse aanval volkomen werd verrast, die moet Krivitsky gelijk geven. Voor zover hij hem dan al niet gelijk gegeven had op grond van de aangevoerde feiten en argumenten.

Maar hoe zit het dan met de wijdverbreide zienswijze, dat het ‚kommunistische’ Rusland als de natuurlijke tegenstander van het fascistische Duitsland moest worden beschouwd? Die zienswijze sproot (en spruit) voort uit de dwaling, dat de revolutie van 1917 de Russische arbeidersklasse aan de macht bracht en de weg baande zo niet voor het communisme, dan toch voor zoiets als socialisme. Voorts werd deze onjuiste zienswijze niet weinig bevorderd en in de hand gewerkt doordat het Kremlin, om de bolsjewistische mythen te handhaven, de publieke opinie en de westerse politici nu eenmaal misleidde. Iemand die zich héél cynisch daarover uitliet was de bekende bolsjewiek Karl Radek aan

wie Stalin opdroeg om vernuftige artikelen te schrijven, die het mogelijk zouden maken dat het bedrog in wijde kring werd geaccepteerd. Tot Krivitsky zei Radek, zonder een blad voor de mond te nemen: „Alleen dwazen kunnen geloven, dat wij ooit met Duitsland zouden kunnen breken. Wat ik hier aan het schrijven ben is één ding, de werkelijkheid is heel anders. Wie dacht, dat Rusland Duitsland zou aanvallen wegens de vervolging van de communisten en socialisten daar is een grote idioot.”

Overigens is Krivitsky, die omtrent het karakter van de Russische revolutie de illusies van velen heeft gedeeld, niet de enige die op de misleiding heeft gewezen. Er zijn verscheidenen. Maar geen van hen wordt genoemd in de lijst van door Pelt bestudeerde auteurs. Wolfgang Leonard ontbreekt evenals Plievier en het feit dat de laatste niet vermeld wordt kan naar onze mening niet verontschuldigd worden met de opmerking, dat het door ons genoemde boek van zijn hand slechts een roman zou zijn.

Tekenend voor de eenzijdigheid van Pelts bronnen is ook, dat hij geen kennis schijnt te hebben genomen van de uitvoerige beschouwing over de ontwikkeling van de Russische buitenlandse politiek tussen 1917 en 1935, die voorkomt in het oktobernummer van 1935 van het in de Duitse taal verschenen tijdschrift *Raetekorrespondenz*. In dat artikel namelijk wordt niet alleen het karakter van deze politiek uit het wezenlijke karakter der Russische samenleving afgeleid, maar wordt tevens gewezen op de voortschrijdende likwidatie van de Komintern, waarvan gezegd wordt dat zij in het midden van de jaren '30 geen enkele rol meer speelt. Pelt neemt in de door hem behandelde periode de Komintern nog hoogst serieus. Hoeveel auteurs Pelt ook moge hebben geraadpleegd, toch heeft hij heel belangrijke artikelen en boeken over het hoofd gezien. En dat is een groot gemis.

Wij willen niet in de fout vervallen die wij Pelt aanwrijven. Wij willen niet onvermeld laten, dat er onlangs in Rusland publikaties zijn verschenen volgens welke er daar ooit plannen werden ontwikkeld voor het voeren van een preventieve oorlog tegen Nazi-Duitsland. Wij betwijfelen of die plannen er werkelijk geweest zijn. In elk geval zijn ze nooit tot uitvoering gekomen, wat gezien de militaire mogelijkheden van Rusland aan het eind van de jaren '30 niet verwonderlijk is. Dat wij aan het bestaan ervan twijfelen en in ernst rekening houden met een poging tot nieuwe mythevorming achteraf, komt door het feitenmateriaal dat onder andere Krivitsky en Leonard hebben geleverd.

Uiteraard houdt Pelt zich ook uitvoerig bezig met de Februaristaking van 1941, die plaats vond in de door hem behandelde periode. Daar waar hij dat doet noemt hij het boek van Sijes over die staking „voortreffelijk” — een oordeel dat sterk afwijkt van alles wat er van de kant van de CPN steeds over is beweerd. Pelt verklaart het niet eens te zijn met de officiële lezing van de partij omtrent deze gebeurtenis. Maar hij zegt ook, dat Sijes tot een verkeerde konklusie komt omtrent de rol van de CPN-leiding. Op een van de laatste bladzijden van het hier besproken boek worden de namen vermeld van personen die geïnterviewd zijn. Daarbij bevindt zich de naam van een ons bekend lid van het toenmalige partijbestuur. In een gesprek dat wij ooit met hem over de Februaristaking voerden, schetste hij ons een beeld waarin *van geen enkele rol* van het CPN-bestuur sprake was. De rol die Nak en Kraan bij de Februaristaking hebben vervuld, vervulden zij als arbeiders, niet als partijmensen. Maar Pelt bekijkt de Februaristaking wel niet door de officiële partijbril, maar niettemin door een gekleurde. In het aan konklusies gewijde hoofdstuk noemt hij de Februaristaking „een succes zoals de partij nooit behaald had en ook nooit meer behalen zou”. Het is een bewering, die boekdelen spreekt over zijn kijk op de realiteit.

Dat de omtrent Rusland en de Russische revolutie illusies koesterende bolsjewieken, zowel in Nederland, waarover het boek voornamelijk gaat, als elders grote moeite met het

Pact hebben gehad wordt door Pelt uitvoerig uit de doeken gedaan. Hij verzwijgt daarbij noch hun op het Pact gebaseerde verwachting tijdens de bezetting een legale rol te kunnen spelen, noch enkele beruchte artikelen (in *Politiek en Cultuur* en in *Het Volksdagblad*) die daaruit voortvloeiden.

Aan het slot van zijn boek verwijt Pelt aan auteurs als Galeslout en Legêne, dat zij bij hun beschrijving ten onrechte een centrale plaats hebben gegeven aan „de strijd tegen het fascisme” en dat zij teveel waarde hebben toegekend aan tegen de bezetter gerichte verklaringen en aan „het streven naar een breed verzet”, zodat „de communisten al aardig bezig leken met de nationale bevrijdingsstrijd”. Volgens ons echter is de schildering van Galeslout en Legêne volkomen juist.

In zijn *Woord vooraf* zegt Pelt, dat sommige auteurs over de bewuste periode, ongetwijfeld mede op dit tweetal doelend, afbreuk hebben gedaan aan het glorieus verzet van de CPN. Volgens Pelt heeft geen enkele opstelling van de partij, op welke wijze dan ook, „afbreuk gedaan aan haar belangrijke doelstelling: de voorbereiding van de proletarische revolutie in Nederland en de verdediging van de Sovjetunie”. Men treft in heel deze dissertatie geen andere zin aan, die zo duidelijk laat zien in welke droomtoestand de auteur nog steeds verkeert.

C.B.

— o —

WAT VOOR SAMENLEVING WERD VOORTGEBACHT DOOR DE RUSSISCHE OKTOBERREVOLUTIE? EEN ANDERE VISIE

In de april- en mei-nummers van dit tijdschrift heeft *Daad en Gedachte* haar opvatting over het karakter van de Sovjet-maatschappij uiteengezet, vertrekkend vanuit een kritiek op mijn boek *Het Westers Marxisme en de Sovjetunie* (Amsterdam 1989). De redactie heeft mij in de gelegenheid gesteld op deze kritiek te antwoorden — een mogelijkheid waarvan ik graag en dankbaar gebruik maak.

Misschien is het goed om te beginnen met de constatering dat ik het op drie belangrijke punten met *Daad en Gedachte* eens ben. Ik ben namelijk met haar van oordeel:

- * dat er in de Sovjetunie geen socialistische maatschappij bestaat en ook nooit heeft bestaan;
- * dat de arbeidersklasse in de Sovjetunie wordt onderdrukt en uitgebuit;
- * en dat er in de Sovjetunie een gewelddadige scheiding van producenten en productiemiddelen heeft plaats gevonden (een proces van oorspronkelijke accumulatie).

Maar, anders dan *Daad en Gedachte*, denk ik niet dat de Sovjetmaatschappij kapitalistisch is. Volgens mij ligt het wezenlijk anders en ingewikkelder. Als ik *Daad en Gedachte* goed begrijp, dan baseert zij haar theorie vooral op twee stellingen: in de USSR bestaan (1) een kapitaalverhouding en (2) een algemene wareneconomie. Beide gedachten zijn mijns inziens onjuist.

* Is er een kapitaalverhouding? Of zo'n verhouding bestaat of niet hangt volgens *Daad en Gedachte* af van „de vraag of de producenten de beschikking hebben over de productiemiddelen en daarmee over de voort te brengen producten of niet.” Ik ben het daar

niet mee eens. Er hebben in het verleden ook andere maatschappijen dan de kapitalistische bestaan waarin de producenten niet over produktiemiddelen beschikten en niets over het produkt te vertellen hadden. We hoeven ons maar de Griekse of Romeinse slaavenmaatschappijen voor ogen te halen.

* *Is er een wareneconomie?* Volgens *Daad en Gedachte* zijn de arbeidskrachten van de arbeiders, en ook „alle konsumptiegoederen en alle overige produkten” waren: „Ze worden via de algemene geldwaar tegen de arbeidskracht en tegen elkaar *geruild*.” Ook deze opvatting deel ik niet. De Sovjeteconomie is namelijk maar voor een klein deel een echte wareneconomie. Neem bijvoorbeeld de konsumptiegoederen. In de Russische commandoeconomie is geld niet vaak het beste middel om aan verbruiksmiddelen te komen. Een enkel citaat van een journalist, die lange tijd in de USSR heeft geleefd, kan dit toelichten:

„Langzamerhand (moest ik) ervaren dat geld in Rusland geen goede maatstaf is. Ik vroeg in alle ernst aan Intoeristgidsen, de Russische tolken op mijn kantoor, mensen op de fabrieken of mensen die ik in restaurants ontmoette, hoeveel zij verdienden, hoeveel zij aan voedsel en huur uitgaven, en hoeveel zij voor een auto moesten betalen om zo te proberen de levensstandaarden te vergelijken. Ik maakte voortdurend berekeningen, totdat Russische vrienden mij vertelden dat het geld in feite niet zo belangrijk was, maar wel het recht van toegang of *blat* (de konnekties of invloed die je nodig hebt om dat recht van toegang te verkrijgen) — toegang tot steden als Moskou waar je in de winkels voedsel, kleding en verbruiksgoederen in grotere hoeveelheden van betere kwaliteit dan elders kan krijgen; toegang tot de beste scholen en goede vakantieoordelen (. . .); of toegang tot een ring van speciale winkels”¹⁾.

Contacten, relaties, vriendschappen en maatschappelijke posities: dat zijn naast „de algemene geldwaar” essentiële factoren die de distributie van konsumptiegoederen bepalen. Een wezenlijk kenmerk van de Sovjetunie is nu eenmaal dat voor geld lang niet alles te krijgen is: zelfs als je steeds een goed gevulde portemonnee bezit kun je veel dingen niet kopen, eenvoudig omdat ze niet in de winkels liggen. (Vandaar dat de arbeiders in de Oosteuropese landen zoveel geld opsparen). Wil je er toch aan komen, dan heb je andere (niet-geldelijke) middelen nodig.

Daarnaast denk ik niet dat de produktiemiddelen in de USSR als waren kunnen worden beschouwd. Stel dat een bedrijfsleider bepaalde machines van een andere onderneming nodig heeft, dan kan hij die machines *niet* met geld kopen. Hooguit kan hij (stiekum) die machines ruilen tegen een produkt dat door „zijn eigen” bedrijf wordt gemaakt. Vandaar, dat er een aparte groep van *Tolkatsji* („ritselaars”) bestaat die in opdracht van bedrijfsleiders het land afstruinen op zoek naar nuttige „deals”.

Mijn kritiek op de belangrijkste stellingen van *Daad en Gedachte* over het Sovjet-„kapitalisme” houdt dus het volgende in:

1. ook al worden de arbeiders uitgebuit en onderdrukt, dan is er nog niet noodzakelijk van kapitalisme sprake en
 2. het grootste deel van de Sovjet-economie is niet op kapitalistische waar-geld-verhoudingen gevaseerd. Er bestaat volgens mij in de USSR wel hier en daar voor een bepaald goed een markt, maar het is *niet* het marktmechanisme dat de economie beheerst. (Trouwens, als dat wel zo was, waarom zou men dan nu overal zoveel ophef maken over de invoering van diezelfde markt?)
- Opmerkelijk vind ik het, dat *Daad en Gedachte* bij haar bewijsvoering wel een heel

1) Hedrick Smith, *De Russen. Dagelijks leven in de Sovjet-Unie*, Amsterdam Brussel 1977, blz. 15-16.

belangrijk punt verwaarloosd: de concurrentie. Terecht noemt Marx in *Das Kapital* de concurrentie de „grondwet” van het kapitalisme en schrijft hij in de *Grundrisse*:

„De vrije concurrentie is de reële ontwikkeling van het kapitaal. Door haar wordt datgene tot uitwendige noodzakelijkheid voor het afzonderlijke kapitaal gemaakt, wat overeenkomt met de aard van het kapitaal, (met de) op het kapitaal gebaseerde produktiewijze, met het begrip van het kapitaal. De wederzijdse dwang, die de kapitalen via haar op elkaar, op de arbeid etc. uitoefenen (de concurrentie van de arbeiders onderling is slechts een andere vorm van de concurrentie der kapitalen), is de *vrije*, tegelijkertijd *reële* ontwikkeling van de rijkdom van het kapitaal” 2).

Iedereen die wil aantonen, dat er in de Sovjetunie kapitalisme bestaat, moet niet alleen aantonen dat er concurrentie bestaat, maar ook dat deze concurrentie (en het daarmee onmiddellijk samenhangende streven naar vergroting van de winsten) de diepste drijfveer vormt van de economische ontwikkeling. *Daad en Gedachte* heeft dit volledig nagelaten en daarmee een belangrijk element van de marxistische analyse „vergeten”. Dat is niet zo gek, want op winstvergroting gerichte concurrentie is nu eenmaal niet de motor van de Sovjet-economie. Integendeel, de bedrijven proberen juist zo min mogelijk „winst” te maken, want steeds wanneer zij hun door het centrale plan gestelde doel overschrijden worden zij daarvoor „gestraft” met een hoger plandoel voor het volgende jaar.

Er zijn nog veel meer redenen te geven waarom de Sovjetunie niet kapitalistisch is. Deze zijn nogal „technisch”-economisch. Ik noem er daarom slechts enkele-

* In het kapitalisme schommelen de prijzen onder invloed van de marktwetten rond de waarde van de waren. In de Sovjetunie worden de prijzen centraal vastgelegd en houden vaak nauwelijks verband met de „maatschappelijk noodzakelijk arbeidstijd”. Veel goederen (voedingsmiddelen, boeken, enz.) worden krachtig gesubsidieerd. Onder een marktmechanisme zouden zij beduidend duurder zijn.

* In het kapitalisme stroomt het kapitaal naar die sectoren van de economie waar de winstvoet naar verhouding het hoogst is. In de Sovjetunie ligt het meestal precies omgekeerd. Gezien het tekort aan consumptiegoederen en het overschot aan produktiemiddelen zou de Sovjet-economie — als ze kapitalistisch was — al sedert vele jaren het zwaartepunt hebben verschoven naar de produktie van verbruiksgoederen. Er bestaat immers voldoende koopkrachtige vraag (men denke aan de al genoemde opgepotte spaargelden).

* In het kapitalisme vindt vanwege de tendentieel dalende winstvoet kapitaalexport plaats vanuit de industriële moederlanden. Vanuit de Sovjetunie vindt géén kapitaalexport plaats; integendeel, het regiem heeft steeds (openlijk of via roof) kapitaal uit zijn vazalstaten ingevoerd.

De Sovjetunie is dus *niet* kapitalistisch. Toch zitten er aan de Sovjet-maatschappij heel wat trekjes die aan het kapitalisme doen denken. Ook de USSR is een „moderne” industriële en vervuilende samenleving, die tot voor kort in verschillende opzichten aan fascistische dictaturen deed denken (onderdrukking van alle arbeidersorganisaties, één-partijen-stelsel, totale staatsmacht over de massamedia, enz.).

Het meest overtuigend lijkt het me de Sovjetunie te interpreteren als een *niet-kapitalistische industrialisatie-dictatuur*. Dat klinkt wellicht vreemd, want wat betekent dat „niet-kapitalistisch” nu eigenlijk?

Laat ik beginnen bij het begin: de Oktoberrevolutie. Net als *Daad en Gedachte* ben

2) Karl Marx, *Das Kapital*, band III, blz. 47; Karl Marx, *Grundrisse*, p. 544.

ik van mening dat dit géén socialistische omwenteling was ³⁾. Maar wèl denk ik dat het om een anti-imperialistische revolutie ging, een revolutie die Rusland losmaakte uit het destijds bestaande wereldsysteem ⁴⁾. De bureaucratische elite moest om overeen te blijven twee dingen doen:

1. op eigen kracht een industrialisatie doorvoeren, en
2. een gewelddapparaat opbouwen om in het binnenland de werkende bevolking te onderdrukken en zich naar buiten toe tegen kapitalistische agressie te kunnen verdedigen.

Het stalinisme wist zich te consolideren door een commando-economie te vormen (centrale autoritaire planning, collectivisatie van de landbouw etc.). Daarbij werden grote successen geboekt op het terrein van de economische groei en, ten dele, op het gebied van de sociale voorzieningen (gratis gezondheidszorg bijvoorbeeld). De prijs die werd betaald was echter enorm: miljoenen slaven kwijnden weg in de Goelag Archipel, terwijl het levenspeil van de arbeidersklasse er in al die jaren weinig op vooruit is gegaan.

Juist het succes van de „commando”-industrialisatie leidde op den duur tot het ontstaan van een gigantische bureaucratie die verdere ontwikkeling afremde. Naarmate de industrie omvangrijker en ingewikkelder werd en de „commando-ketens” meer schakels kregen werd autoritaire centrale planning steeds moeilijker. Al vanaf het midden van de jaren vijftig verminderde de industriële groei. Sedert het eind van de jaren zeventig is er waarschijnlijk zelfs sprake van stilstand. De huidige crisis was dan ook te voorzien ⁵⁾.

We kunnen alleen maar tot een goede karakterisering van de Sovjet-maatschappij komen wanneer we het aspect van de niet-kapitalistische industrialisatie centraal stellen. Dat aspect verklaart enerzijds waarom de Sovjetunie niet kapitalistisch is (en waarom het zolang een voorbeeld is geweest voor elites in „Derde Wereld”-landen die zich beknelde voelden door het internationale kapitaal) en anderzijds waarom de Sovjetunie toch — onder pressie van het internationale kapitaal — heel wat trekken van het kapitalisme heeft overgenomen.

De sovjet-maatschappij is, zoals gezegd, geen markteconomie; maar het is ook geen planeconomie. (Als er iets is dat we uit de recente Russische geschiedenis kunnen leren, dan is het wel dat een planeconomie niet mogelijk is zonder zolledige zeggenschap der producenten). De ontwikkeling van de USSR verloopt voor een belangrijk deel ongestuurd. De elite heeft nauwelijks greep op het maatschappelijk produkt; geen enkele groep en geen enkel individu weet bij benadering wat er geproduceerd wordt, hoeveel er geproduceerd wordt of wat er met de produkten gebeurt. In die zin is de Sovjetunie dan ook geen „gewone” klassenmaatschappij, maar een betrekkelijk chaotisch systeem, dat alle traditionele marxistische begrippen lijkt te tarten. Zorgwekkend hoeft dat niet te zijn.

3) We zouden ons trouwens kunnen afvragen of de Oktoberrevolutie niet beter de Oktoberputsch genoemd zou kunnen worden. Het ging immers eerder om een staatsgreep dan om een echte massabeweging. Pas achteraf, nadat de bolsjewiki de macht hadden gegrepen, kwam er bredere steun uit de onderdrukte klassen. Maar dat is geen wezenlijk punt voor onze discussie.

4) Wat zou er gebeurd zijn als de Bolsjewiki niet de macht hadden gegrepen? Diverse gebeurtenissen (zoals de mislukte putsch van Kornilov of de massamoorden op de Oekraïense joden door Petljoea in 1918-19) maken aannemelijk dat er dan vrijwel onmiddellijk een militaristisch-fascistische dictatuur zou zijn gevestigd, die de oude eigendomsverhoudingen zou hebben laten voortbestaan. In dat geval is het aannemelijk dat Rusland nu net zo'n „Derde Wereld”-land zou zijn geweest als de Gilippijnen of India.

5) Zelf heb ik op grond van de bovenstaande analyse drie jaar voor het begin van *perestrojka* het op korte termijn naderende einde van de commando-structuur aangekondigd. Ik schreef destijds: „De trend van de laatste dertig jaar doet ernstig vermoeden dat de historische groeimogelijkheden van de Sovjetekonomie vrijwel zijn uitgeput. De bureaucratische produktieverhoudingen hebben het produktieapparaat in een werggreep genomen”. Zie mijn inleiding in *Het Sovjetraadsel*, Antwerpen 1982, blz. 13.

Want ook al zijn sommige marxistische begrippen niet zonder meer toe te passen op de Sovjet-maatschappij, dan nog blijft de uitspraak van *Daad en Gedachte* geldig, dat de marxistische theorie een „beproefde en vruchtbaar gebleken m e t h o d e” is.

Marcel van der Linden

— o —

DE OPSTAND VAN DE VERPLEEGKUNDIGEN DUURT NOG ALTJD VOORT

De V.V.I.O. (*verplegenden en Verzorgenden in Opstand*) laat de tanden zien, zo schreven wij in ons maartnummer. Inmiddels is de V.V.I.O. begonnen te bijten. Even meenden enkelen van de nauw-betrokkenen, dat er van ‚bijten’ nauwelijks sprake zou zijn. Tegenover een verslaggever van *De Volkskrant* verklaarden vier personeelsleden van een Amsterdams verpleeghuis, dat men in de verpleging „te moe en teleurgesteld” was „om aktie te voeren”. Dat was begin mei, nadat zo tegen het eind van april al zou zijn gebleken, dat er voor harde akties bij de achterban slechts weinig animo was. Maar dat veranderde. De starre houding van de regering van de zogenaamde ‚sociale vernieuwing’ maakte dat de teleurstelling overging in woede en dat had tot gevolg dat de vermoeidheid, zo die er al was geweest, niet meer werd gevoeld.

Evenals vorig jaar, toen er voor het eerst duidelijk van ‚opstand’ sprake was, is er ook nu een duidelijk verschil tussen de V.V.I.O. en de N.M.V. (*Nederlandse Maatschappij voor Verpleegkunde*) enerzijds en de vakbonden anderzijds. In 1989, zo zal men zich herinneren, waren de eisen van de pas laat en onder druk van de grotendeels ongeorganiseerde achterban in beweging gekomen bonden wel héél vér achter gebleven bij die van de grote meerderheid van het ziekenhuispersoneel. Thans stellen de bonden zich eveneens bescheiden op. Het verschil tussen wat zij eisen (een verbetering van 6 pct.) en de eis van de V.V.I.O. en de N.M.V. (8 pct.) is echter kleiner. Doch dat wil allerminst zeggen, dat de kloof tussen de vakbonden en de achterban kleiner is geworden. Het is veeleer zó, dat de bonden zich een groter verschil van eisen eenvoudig niet meer permitteren kunnen.

Van de vier Amsterdamse verpleegsters die we hierboven al even aan het woord lieten zijn er drie bij de AbvaKabo aangesloten, de vierde om principiële redenen niet. Maar over de bond lieten zij zich alle vier even kritisch uit: „De bond laat zich veel te weinig zien” en „De bond wil aan alle kanten zijn ingedekt”, vonden ze. Dergelijke geluiden heeft men inmiddels, net als vorig jaar, vaker en luider vernomen.

Eind maart nog gaf het gros van het verplegend personeel de voorkeur aan ‚zachte’ akties. De onderhandelingen over een nieuwe c.a.o. moesten toen nog beginnen. Nadat deze in het midden van april waren vastgelopen startte tegen het eind van die maand een ludieke demonstratie. Met z’n duizenden kwamen de leden van de V.V.I.O. en de N.M.V. naar Den Haag om aan hun eisen kracht bij te zetten. Niet in hun witte jassen en pakken ditmaal, maar in zwarte rouwkleding en symbolisch een doodkist meevoerend, met zwarte fietsen, zwarte honden en zwarte paraplu’s trokken ze door de straten op weg naar het Binnenhof om aan staatssekretaris Simons van Volksgezondheid een petitie aan te bieden, die duidelijk moest maken, dat het in de gezondheidszorg zo niet langer kon. De ontmoeting met de staatssekretaris werd een koude douche. Het was die ervaring en soortgelijke

ervaringen (het grimmig optreden van de Haagse politie bijvoorbeeld) die niet alleen de aktiebereidheid snel deden toenemen, maar die ook tot gevolg hadden dat in de loop van mei de akties voortdurend in hardheid toenamen.

Nog voor de demonstratie in de Haagse straten werd gehouden waren er al korte werkonderbrekingen in een groot aantal ziekenhuizen en verpleeginrichtingen. Nadien — „de boosheid van vorig jaar heeft plaats gemaakt voor woede” verklaarde een woordvoester van de V.V.I.O. — namen ze gestaag in aantal toe en vonden er bovendien krachtige akties b u i t e n de inrichtingen plaats.

De eerste ‚harde’ aktie van de V.V.I.O. was de *bezetting* van het hoofdkantoor van de Nationale Ziekenhuis Raad in Utrecht op 8 mei. Een 40-tal leden verschaften zich ’s morgens om zeven uur toegang tot het gebouw door het ingooien van een ruit. Het personeel van de N.Z.R. moest tot het middaguur buiten blijven. Op dezelfde dag (meldde *De Volkskrant*) werd er door leden van de V.V.I.O. aktie gevoerd bij twee kantoren van organisaties van regionale ziekenhuisdirekties in Haarlem en in Haren.

Bij die bezettingen bleef het niet. Niet lang daarna werd het kantoorgebouw van de P.v.d.A. in Amsterdam bezet. De V.V.I.O. wilde deze aan de regering deelnemende partij onder druk zetten en duidelijk laten voelen, dat zij eindelijk toch wel iets voor de werkers in de gezondheidszorg zou moeten doen. De P.v.d.A. reageerde alleen maar verontwaardigd.

In de eerste week van mei roerden zich bij diverse akties in totaal ongeveer drieduizend gezondheidswerkers. In de weken die volgden nam dat aantal even snel toe als het aantal akties. Ze bleven bovendien niet tot de ziekenhuizen beperkt, maar werden ook in bejaardenhuizen gevoerd.

In de tweede week van mei werd in ziekenhuizen in Haarlem en Groningen het aktiemiddel van de ‚opnamestop’ gehanteerd. In een tiental inrichtingen waren er wederom werkonderbrekingen. Tegelijkertijd bleek de bereidheid tot staken toe te nemen, dat wil zeggen, dat er ook gedurende de dag *nachtdiensten* zouden worden vervuld. Hardere akties waren op dat tijdstip volgens tal van verpleegsters onvermijdelijk geworden „om de politiek en de werkgevers tot het besef te brengen dat er meer geld voor de nieuwe ziekenhuis-c.a.o. moet komen”.

Overigens waren de werkgevers, georganiseerd in de Nationale Ziekenhuis Raad, daar wel van overtuigd. Ook zij drongen, maar tevergeefs, er bij de overheid op aan veel ruimere middelen voor de gezondheidszorg beschikbaar te stellen. Half mei gingen de direkties van maar liefst zeven ziekenhuizen in West-Brabant over tot het instellen van de zondagsdienst teneinde de werkdruk te verminderen. Voor hetzelfde doel vroeg de ziekenfondsraad een extra bedrag van tussen de 130 en 260 miljoen gulden. Dat gebeurde op 17 mei. Twee dagen later waren er in 17 ziekenhuizen wederom werkonderbrekingen.

Toen er vervolgens in het Amsterdams Medisch Centrum een *stiptheidsaktie* dreigde op de *intensive-care* afdeling, spande de raad van bestuur van dit ziekenhuis een kort geding aan tegen de AbvaKabo. Mr. J.M. Vrakking, de vice-president van de Amsterdamse rechtbank, besliste dat de stiptheidsaktie wel degelijk mocht doorgaan, aangezien het ziekenhuis niet kon aantonen dat er ernstige nadelen voor de patienten uit voortvloeiden. De stiptheidsaktie hield in, dat de verpleegsters geen handelingen meer verrichtten die formeel alleen door artsen mochten worden gedaan en de artsen konden volgens de rechter die handelingen wel degelijk uitvoeren.

Tegen de AbvaKabo werd het geding gevoerd, omdat met dat soort van protesten de bonden wel akkoord gingen. Voor harder optreden toonden ze zich huiverig. „Wij als vakbond willen geen akties waarbij de patiënten de dupe worden”, zo werd van hun kant

beweerd. Evenals vorig jaar werd daarbij verzwegen, dat juist van de bestaande situatie de patiënten het grootste nadeel ondervinden. De vrees van de bonden voor het verbod van harder optreden door de rechter speelde een veel grotere rol. Want aan een dergelijk verbod zouden de bonden als officiële instituten van de burgerlijke maatschappij onherroepelijk gevolg moeten geven en dat zou gezichts- en ledenverlies met zich mee brengen. „Wij willen”, zo verklaarden de bonden eind mei, „proberen om escalatie te voorkomen. Maar er kan een moment aanbreken, dat ook wij de zaak niet meer in de hand kunnen houden.” Met deze, voor de regering bedoelde, waarschuwing werd het optreden van de bonden heel precies gekarakteriseerd. „Escalatie voorkomen; de zaak in de hand houden”, ziedaar waaruit hun optreden bestaat en waaruit het verleden jaar heeft bestaan.

„Zelfs bij de werknemers in de gezondheidszorg raakt het geduld eens op”, voegden de bonden aan hun waarschuwing toe. De huichelaars. Alsof het niet zo is en vorig jaar was, dat zij, de bonden, almaar tot geduld maanden en tot een slecht kompromis bereid bleken en daarbij net deden alsof het geduld van de achterban onuitputtelijk was. Over „ongeduld van de achterban” wordt door de bonden alleen maar, als het ze zo uitkomt, gepraat. In de praktijk ligt het allemaal anders.

We schrijven bovenstaande regels op dinsdag 29 mei. De voorafgaande maandag heeft het CNV verklaard desnoods de regering onder druk te willen zetten via een beroep op de *International Labour Organisation* (de Internationale Arbeiders Organisatie) van de Verenigde Naties. Dat klinkt mooi, maar het stelt natuurlijk weinig of niets voor. In het jongste verleden is al duidelijk gebleken, dat alleen het optreden van de gezondheidswerkers *zelf* enig effect sorteert. Hoever dat optreden in de komende tijd zal gaan valt op dit moment uiteraard niet te voorspellen. Maar niemand hoeft verbaasd te zijn indien de geschiedenis van '89 zich in '90 — zij het uiteraard niet in dezelfde vorm — zal herhalen. Wat de achterban doet, kunnen de bonden nu eenmaal niet doen. Dat is de reden dat zij steeds weer tot compromissen bereid zijn, die allesbehalve met de verlangens van de achterban overeenkomen. Of de achterban zich daarbij — zoals verleden jaar — tandenknarsend neer zal leggen of niet, hangt van de krachtverhoudingen af. Hoe of het daarmee dit jaar gesteld zal zijn valt nog niet te zeggen. Naarmate de aktiebereidheid toeneemt en de akties talrijker en harder worden neemt de kracht van de verzorgenden en verplegenden uiteraard toe. Wij blijven de ontwikkeling opmerkzaam volgen.

— o —

DE „PRAAGSE LENTE” WAS HEEL IETS ANDERS DAN DE HONGAARSE REVOLUTIE

Ruim dertig jaar na de gebeurtenissen van het jaar 1956 hebben de Hongaarse machthebbers openlijk toegegeven, dat wat van officiële zijde altijd „een poging tot kontrarevolutie” was genoemd, in werkelijkheid een beweging van de arbeiders is geweest. Zij erkennen, dat er destijds een proletarische revolutie werd neergeslagen en dat er vervolgens rondom dat alles een dik web van brutale leugens werd geweven. Kort geleden is de Russische president Michail Gorbatsjov ook met een erkenning voor de dag gekomen, niet met betrekking tot het Russische ingrijpen in Hongarije toentertijd, maar met betrekking tot datgene wat er in 1968 gebeurde in Tsjechoslowakije.

Gorbatsjov kwam er over te spreken tijdens een driedaags bezoek aan Moskou van Alexander Dubcek, de man die destijds als partijleider door de Russen werd afgezet, toen er — via militair ingrijpen — een eind werd gemaakt aan wat men 'de Praagse lente' heeft genoemd. Gorbatsjov zei *niet* dat achteraf de Tsjechische hervormingsbeweging als een beweging van onderop, als een beweging van de Tjsechische arbeiders moest worden beschouwd. Hij zei *wel*, dat het ingrijpen van Rusland en enkele van zijn satellietstaten verkeerd was geweest en ook Rusland zelf „veel kwaad heeft gedaan”.

„De aktie”, aldus Gorbatsjov, „heeft een negatief effekt gehad op de ontwikkeling van Rusland zelf, geleid tot de bevrozing van de daar geplande hervormingen, de natuurlijke ontwikkeling van progressieve processen aldaar afgeremd en Rusland in de doodlopende steeg van de stagnatie geduwd.”

Dubcek verklaarde na afloop van het gesprek met Gorbatsjov tegenover journalisten, dat hij „diep geroerd” was en hij zei vervolgens, dat hij de ander „heel menselijk” had gevonden. „We waren”, voegde hij eraan toe, „het over de essentiële punten eens.”

Dat alles nu, was precies wat er voorspeld kon worden. De ontmoeting tussen Dubcek en Gorbatsjov was een ontmoeting van twee personen, van wie de een, zij het lang geleden, op het wereldtoneel in hetzelfde stuk dezelfde rol gespeeld heeft als door de ander thans gespeeld wordt. Dubcek is, met weinig succes overigens, de Tsjechische Gorbatsjov geweest. Gorbatsjov speelt, tot op heden met meer succes, de Russische Dubcek. De hervormingen die hij — veel te aarzelend naar het oordeel van radikalere hervormers — nastreeft, zijn soortgelijke hervormingen als Dubcek en zijn medestanders nastreefden in 1968 in Tsjechoslowakije. Van een beweging van arbeiders, zoals in 1956 in Hongarije, was tijdens de 'Praagse lente' geen sprake, zomin als 'Perestroika' uit een beweging van de arbeiders is voortgekomen. Wat Dubcek nog altijd „socialisme met een menselijk gezicht” noemt, was geen socialisme, maar een kapitalistische hervorming van het in zijn land heersende staatskapitalisme. Het was een hervorming die, als zij geslaagd zou zijn, de macht van de bureaucratie zou hebben aangetast op eendere wijze als 'Perestroika' een bedreiging vormt voor de bureaucratie in Rusland.

Wat wij de Russische 'Dubcek' en de Tsjechische 'Gorbatsjov' hebben genoemd, zijn geen van beiden exponenten van een proletarische beweging. Gorbatsjov kon niet méér erkennen dan hij inderdaad erkend heeft. In Praag was er in 1968 heel iets anders aan de hand, dan er in 1956 aan de hand was in Boedapest en in heel Hongarije.

— o —